

Václav Ryneš

ČESKÝ STÁT A NÁBOŽENSTVÍ

V OBDOBÍCH KRIZE

1547-1620 a 1948-1989

Václav Ryněš

ČESKÝ STÁT A NÁBOŽENSTVÍ

V OBDOBÍCH KRIZE

1547-1620 a 1948-1989

Václav Ryneš

ČESKÝ STÁT A NÁBOŽENSTVÍ

V OBDOBÍCH KRIZE

1547-1620 a 1948-1989

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Kniha je věnována památce všech protiprávně postižených za komunistické totality, a zvláště pak kardinálům J. Beranovi, Š. Trochtovi, F. Tomáškoví a všem věřícím, kteří bojovali za náboženskou víru a náboženskou svobodu. Zároveň vyslovuji poděkování manželce Magdaleně.

Copyright © Václav Ryneš, 2021

Cover © Žaneta Kortusová, 2021

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2021

ISBN 978-80-278-0010-0 (print)

ISBN 978-80-278-1023-9 (ePub)

ISBN 978-80-278-1024-6 (mobi)

ISBN 978-80-278-1025-3 (pdf)

OBSAH

KNIHA PRVNÍ

Česká koruna a stavovská povstání v letech 1547–1620.	11
Úvod	13
Česká koruna v průřezu evropských křesťanských dějin	13
Postavení České koruny v středoevropském prostoru.	14
Kapitola první: Koruna česká – Koruna svatováclavská	16
Středověký pojem České koruny	19
Personální unie	20
Volitelnost českého krále	23
Zápas o korunu uherskou.	24
Kapitola druhá: Vývoj politických a státoprávních poměrů v 16. století.	28
Politická mapa Evropy v 16. století	30
Vznik mnohonárodnostní středoevropské a habsburské monarchie.	31
Svatá říše římská a Česká koruna.	36
Od neúspěšného stavovského povstání (1547) ke Stavovské konfederaci českých, rakouských a uherských zemí v roce 1620.	41
Evropské mocenské poměry v 16. století	43
Kapitola třetí: Česká koruna a křesťanství 1526–1620.	49
Krise evropského křesťanství	49
Husitství a kališnictví	50
Protestantismus	50
Augšpurský mír.	51

Česká konfese	52
Rudolfův majestát a Porovnání	53
Římská katolická církev	54
Římský katolicismus	55
Jednota Českých bratrů	56
Hnutí Novokřtěnců	57
Německá reformace	58
Katolická protireformace	59
Kapitola čtvrtá: Česká koruna za vlády Ferdinanda I.	63
Volba za českého krále	63
Politická a náboženská krize v německé části římské říše	64
Šmalkaldský spolek.....	66
Počátek odboje českých stavů	70
Stavovský výbor	72
Potlačení povstání	74
Obžaloby povstaleckých stavů.....	77
Upevnění panovnické moci.....	81
Náboženské poměry za vlády Ferdinanda I.....	83
Protestantská reformace – Martin Luther.....	83
Průnik reformace do českých zemí	85
Panovník a zemští stavové.....	91
Daně z obratu.....	92
Stavovská opozice	92
Účast zemí České koruny na válkách v období Ferdinanda I.....	93
Vojenství.....	96
Hospodářská a sociální situace v rakouském soustátí	98
Mocenské změny.....	100
Měšťanstvo	101
Poddanství.....	102
Finance a hospodářství	102
Kulturní rozvoj	103

Kapitola pátá: Od stavovského povstání k stavovské konfederaci	105
Období Maxmiliána II.	105
Období Rudolfa II.	106
Období Matyáše	114
Období Ferdinanda II. a Fridricha Falckého	120
Bitva na Bílé hoře	122
Habsburské pobělohorské účtování	126
Dlouhá mince	129
Rekatolizace v letech 1547–1620	130
Jiný úhel pohledu na rekatolizaci	134
Podíl České koruny na válečných operacích rakouského soustátí	137
Porážka stavovství	142
Od reálné unie k rakouskému soustátí	145
Česká koruna v průřezu evropských dějin	148
Česká panovnická a státní symbolika v 16. století	150
Česká renesance	151
Stavovský zápas o Českou korunu	154
Přelomová období v dějinách České koruny	155
Pobělohorské období	160
Bílá hora a pobělohorské mýty	161
Přílohy	165
Příloha první: Z dobové dokumentace	167
Příloha druhá: Vstup habsburské dynastie	171
Příloha třetí: Přehled papežů v 16. a 17. století	179
Příloha čtvrtá: Přehled arcibiskupů	180
Příloha pátá: Stručný pohled do evropských dějin 16.–17. století	181
Příloha šestá: Výběr významných osobností z 16.–17. století	187
Příloha sedmá: Majetkové záležitosti	192
Příloha osmá: Od kompakrát k Rudolfovu majestátu	195

Příloha devátá: Vývojové etapy křesťanství v české státnosti	202
Příloha desátá: Čelné osobnosti bělohorského a pobělohorského období	205
Příloha jedenáctá: Chronologický přehled vybraných událostí 1526–1620	212
Závěr	220
Slovník	222
Literatura	224

KNIHA DRUHÁ

Úvod	229
Použité zkratky	232
Kapitola první: Československo v letech 1945–1948	234
Komunismus a komunistická ideologie	234
Národní fronty a Obrozená ČSL v roce 1948	249
Únorový zvrát v roce 1948 a převrat v demokratické ČSL	255
Reformní socialismus v roce 1968 a normalizace	261
Období glasnosti a ČSL, počátek postkomunismu a zánik NF	274
ČSL na počátku demokratizace	280
Kapitola druhá: Římsko-katolická církev a socialistická státnost	288
Katolicismus a socialismus	288
Československý katolicismus a socialismus	306
Komunistická strana proti katolicismu	311
Kapitola třetí: Československý katolicismus za komunismu	321
O koexistenci římské katolické církve za socialismu	321
Řeholní řády a kongregace, Česká katolická Charita – postátněná církev	333
Česká katolická charita	336
Postátněná církev	337

O koexistenci církve a socialistické státnosti	345
Desetiletí církevní obnovy	355
Přílohy	363
Příloha první: Etapizace vztahů církve a státu	365
Příloha druhá: Ideový vývoj českého katolicismu	369
Příloha třetí: Československé provincie a diecéze	381
Příloha čtvrtá: Poznámky k zestátnění římské katolické církve	405
Příloha pátá: Bezpečnostní orgány státu a římská katolická církev	416
Příloha šestá: Představitelé římské katolické církve	426
Příloha sedmá: Některé prominentní osobnosti Obrozené ČSL a katolického socialistického duchovenstva	440
Příloha osmá: Postoje katolíků v zestátněné církvi	444
Závěr	450
Poznámky	454
Slovníček	460
Literatura	462

KNIHA PRVNÍ

Česká koruna a stavovská povstání
v letech 1547–1620

ÚVOD

Česká koruna v průřezu evropských křesťanských dějin

České země lze pokládat za srdce dějinného středoevropského prostoru, kde se střetávalo římské a byzantské křesťanství. Středoevropský prostor byl místem, kde se potkávaly mocenské zájmy evropských říší a států, a tvořil bariéru proti různým neevropským nájezdníkům. V průběhu staletí se zde střetávaly různé mocenské a evropské zájmy.

České, polské a uherské země se staly štitovou hradbou, která odolávala mongolským, tatarským a osmanským nájezdníkům, ale také agresivnímu islámu, který pronikal do evropského prostoru ze Středního východu, ze Středozeří a z afrického pobřeží.

Po pádu starověké Západořímské říše, která představovala nadnárodní i mimoevropskou mocnost, zvláště ve Středozeří a v části Asie, se začal tento mocenský prostor postupně drolit a z římského impéria vznikla dvě nová mocenská centra, ale i dvě nová střediska křesťanství – Byzantské císařství propojené s východním křesťanstvím a římské katolické křesťanství pod vládou papeže a křesťanských panovníků.

V rámci Svaté říše římské však došlo k rozkolu mezi duchovní a světskou mocí a i k rozkolu uvnitř římského katolicismu. Po pádu Byzantské říše, která neodolala islámskému náporu, přešlo nové těžiště východního křesťanství, pravoslavné církve, do ruského prostoru, a to v době, kdy na Středním východu vznikla a rozšiřovala se Osmanská říše. Římský katolicismus a papežství začaly prožívat období, kdy světská moc získávala převahu nad mocí papežskou, kdy náboženský rozkol a zrod protestantismu začaly doprovázet v některých

evropských zemích i postupné státní odluky od církve, anebo využívání církve pro mocenské účely. Rozhořel se zápas mezi katolickou církví a panovnickou mocí, mezi mocí duchovní a světskou. Měnily se i formy vládnutí v evropském prostoru, kdy se do popředí dostávaly městské republiky, sílila moc stavů, která se střetávala s pojetím absolutistické vlády. Ve stejné době se zrodila renesance, rozvíjely se přírodní vědy a nové objevy světových kontinentů měnily představy o tehdejším světě. V evropském prostředí se zrodila německá reformace, na niž reagovala katolická protireformace. V Evropě se postupně rozhořel boj, který byl nejen střetem o svobodu vyznání, ale i mocenským zápasem, jenž zachvátí většinu kontinentu.

Ve středoevropském prostoru se stabilizovaly království české, polské a uherské, zatímco německé říšské území bylo rozdrobeno a ovládáno různými vladaři. Ve středoevropských poměrech se složitě vyvíjely vztahy nejen k Svaté říši římské již německého národa, ale i k papežství a ke katolické církvi. Bylo to období, kdy český panovník zastával pozici říšského kurfiřta a Česká koruna byla nezávislou a autonomní částí římské nadnárodní říše. Bylo to i období, kdy se Polské království spíše orientovalo na oblasti mimo střední Evropu, a Uherské království se stávalo těžištěm zápasu s expanzivní Osmanskou říší. Do středoevropského prostoru začaly stále výrazněji mocensky zasahovat rakouské země pod vedením Habsburků, kteří se opírali o španělskou část své dynastie a její mocenské evropské ambice. Evropou začaly zmítat mocenské střety mezi Anglií, Francií a Španělskem. Začala i mimoevropská expanze Portugalska a dalších přímořských států. Do středu evropského mocenského střetu vstupuje zápas o italský a německý prostor a obrana proti islámské expanzi.

Postavení České koruny v středoevropském prostoru

Ve středoevropském prostoru ustálili Přemyslovci svou autonomii a správní nezávislost na Svaté římské říši a české církevní organizace se staly nezávislými na římsko-katolické církevní organizaci v Polském a Uherském království. V rámci mocenských zápasů v říšském prostoru získali Přemyslovci i královský titul a expandovali do teritorií polských, uherských a rakouských zemí, a to s různou mírou úspěchu. Po příchodu dynastie Lucemburků získal český panovník Karel IV. i titul římského krále a císaře Svaté říše římské. Mocenské evropské postavení českých králů v rámci říše se stávalo po smrti císaře

Karla IV. labilním, a to zejména v období husitských válek. V politickém a náboženském kvasu Lucemburk a římský císař Zikmund renovoval říšské poměry, ale řešil i papežské schisma. Římský císař a český král Zikmund sice stabilizoval církevní a mocenské poměry v evropském a ve středoevropském měřítku, ale za cenu ústupků šlechtě a královským městům. Česká koruna byla v husitském období rozpolcena na kališnické Čechy a Moravu a katolické přidružené země Slezsko a obě Lužice. Česká koruna z období husitských válek přešla do období pod vládou českého a husitského panovníka Jiřího z Poděbrad, kdy se Česká koruna rozpadla na dvě části, a znovu se sjednotila pod vládou Jagellonců, kdy se ustavila personální unie českých, uherských a polských zemí. V České koruně docházelo k projevům nestability a k vzestupu stavovské moci na úkor panovníka. V rámci Svaté říše římské se do popředí dostala dynastie Habsburků. Ve stejné době se v německém prostoru objevilo protestantské reformní hnutí sociálního a náboženského charakteru, které se oddělilo od duchovní sféry římského katolicismu a již evropské habsburské sféry a zachvátilo středoevropské země. V rámci Svaté říše římské však došlo také k rozkolu mezi duchovní a světskou mocí a k rozkolu uvnitř katolicismu. Římský katolicismus a papežství začaly prožívat období stagnace a stále více se v mocenském boji prosazovali světští panovníci. Církev se zdála být stále slabší vůči sílícímu vlivu různých zemských stavů a pokusům o obrodu katolicismu a vzniku nových křesťanských stran vedoucích až k odluce náboženství od státní moci a ke konfiskaci majetku římsko-katolické církve. Po pádu Byzantské říše našla pravoslavná víra své nové útočiště v Rusku. Na Středním východu vznikla a rozšiřovala se Osmanská říše. Evropské státy se ocitly v mocenských střetech, které rozkládaly křesťanství a náboženská víra se v nich stávala i mocenským prostředkem k dosažení cílů. Stále více byla potřebná i obhajoba křesťanství proti expanzi islámu.

Středoevropský prostor procházel procesem destabilizace. České, Polské a Uherské království se sice propojily v personální unii a sílila v nich stavovská moc na úkor panovníků, ale byly stále více ovlivňovány německou protestantskou reformací a po katolických panovnících se vyžadovala náboženská svoboda a rovnost vyznání náboženské víry. Do evropského dění začal vstupovat expanzivní vliv islámské Osmanské říše, který začal ovlivňovat ruský, polský a uherský prostor a ohrožovat i středomořskou evropskou oblast.

KAPITOLA PRVNÍ

Koruna česká – Koruna svatováclavská

Husitská česká epopěj skončila rozkladem České koruny a stabilizací stavovské moci nad mocí panovnickou, která již v různých správních podobách reprezentovala i prvotní státní moc.

Ve středověkém prostoru ustálili Přemyslovci svou autonomii a správní nezávislost na Svaté říši římské – česká stopa je spojena s křesťanstvím v Polském a v Uherském království. V rámci mocenských zápasů v Římské říši získali i královský titul, ale objevila se i možnost expanze do okolních prostorů. S příchodem lucemburské dynastie získal český panovník i císařskou hodnost a České království se na omezenou dobu dostalo do čela evropského mocenského dění.

Následný náboženský kvas, vznik kališnictví, odboj proti panovníkovi a zároveň císaři, ale i neúspěch realizovat záměr vlastní kališnické dynastie, odsunul české země z evropského výsluní do pozice, kdy centrem nového dění se stal německý prostor, kde se zrodila protestantská reformace, která se prohnala značnou částí Evropy, a to včetně českých zemí.

České království již za přemyslovského a lucemburského období spojovalo svou státní a národní tradici se svatým Václavem, který se stal ochráncem českého království a přidružených zemí. Čeští panovníci a české korunní země sehrávaly rozličné dějinné úlohy, a to různého středoevropského a evropského významu. České království lze v dějinném kontextu chápat jako samotné Čechy, které byly v různých dějinných souvislostech personálně propojeny s ostatními přidruženými zeměmi. Českou korunu jako křesťanské království představovalo personální spojení s markrabstvím moravským, se

slezskými knížectvími a s územím Dolní a Horní Lužice. Česká koruna byla ve svých dějinných etapách propojena i s rakouskými, německými, uherskými i polskými zeměmi. S německými zeměmi, byla spojena v nadnárodním celku jako nezávislé kurfiřtství a nezávislý správní celek.

Z hlediska národního lze chápat Českou korunu jako Korunu svatováclavskou, která propojovala České království, Moravu a Slezsko, od nichž v dějinném vývoji odpadly obě Lužice a části Slezska.

V období vzniku rakouského a středoevropského soustátí se Česká koruna stala základní mocenskou základnou rakouské Habsburské dynastie vedle rakouských zemí a tureckou expanzí postiženého Uherského království. Bylo to období, kdy Česká koruna (od doby Karla IV.) svatováclavská tvořila jeden celek s generálním sněmem přidružených zemí a jejich vlastních sněmů. V té době bylo v přidružených zemích středověkého národa za příslušníka státu považováno veškeré obyvatelstvo bez rozdílu národnosti, kde převažoval národní jazyk a klíčovou roli sehrával úřední jazyk (nejdříve latina a pak němčina). Česká koruna svatováclavská v období stavovských povstání v letech 1547–1620 byla v personálním svazku s Uherskou korunou (svatoštěpánskou) a s rakouskými zeměmi. Zároveň byla i autonomní a samostatnou součástí Svaté říše římské již chápané jako říše německého národa. V tomto celku se objevovaly stavovský odpor proti panovníkovi i stavovská povstání, která vyvrcholila vznikem nejdříve české unie a pak stavovské unie českých, rakouských a uherských zemí – v České koruně byl nakonec sesazen panovník a v dalších zemích se odehrával odboj. Na tomto „odbojovém“ projektu se podílel generální sněm českých zemí za účasti převážně části luteránského obyvatelstva – české a německé národnosti. Sesazený panovník pak dal do zástavy obě Lužice braniborskému kurfiřtovi za vojenskou pomoc. Bylo to období, kdy byla Česká koruna zapletena do reformačního a protireformačního zápasu v evropském měřítku a následných mocenských a náboženských celoevropských střetů. V těchto střetech byly definitivně ztraceny obě Lužice. Česká koruna se stala definitivní součástí nadnárodního rakouského soustátí, v němž se prosadilo protireformační katolické úsilí a protestantství bylo vytlačeno na politickou periferii. Válečný střet a bitva na Bílé hoře nebyly žádnou národní tragédií, ale znamenaly proměnu náboženských poměrů (rekatolizaci) a oslabení české královské

státnosti a upevnění centralizačních snah habsburské dynastie, a to nejen v České koruně, ale v celém soustátí. V rámci rakouského soustátí se postupně rozměňovala jednota korunních zemí, ale u veškerého obyvatelstva se uchovala jednota a státní a náboženská tradice svatováclavská, která byla neustále ožívována v dalších stoletích.

Karel IV. stanovil, že po vyměnění panovnického rodu má právo volit nového krále pouze veškerá obec českého království a k němu přidělené země. Zároveň vytvořil novou koncepci českého státu, která našla svůj výraz v pojmu *Bohemiae* – Koruna království českého nebo Koruna česká. Pojem Koruna byl použit i v sousedních zemích, a to v Polsku (*Corona regni Poloniae*) a v Uherku (*Corona regni Hungariae*).

Po skončení husitského revolučního období se v Čechách účastnily sněmů tři stavy: páni, rytíři a královská města. Rytířstvo se omezovalo na vysílání zástupců z jednotlivých krajů a města se mohla účastnit jenom prostřednictvím delegátů městských rad. Český zemský sněm svolával král nebo případně zemští správci. Jednotlivé stavy někdy jednaly odděleně, někdy ve svých kuriích, jinde v plném společném zasedání. Ke sněmovnímu usnesení bylo třeba všech tří stavů, kde se jednotlivé kurie usnášely většinou hlasů. Zemské sněmy v ostatních zemích nedosahovaly politického významu Českého zemského sněmu pro stát, jeho svébytnost a územní integritu.

Sněmy existovaly taktéž pro Moravu, Dolní a Horní Lužici a v jednotlivých slezských knížectvích – Slezsko jako celek mělo i svůj ústřední sněm. Ústřední slezský stavovský sněm po husitském období vytvářela tři stavovská seskupení, kdy do prvního patřila knížata a privilegovaní pánové (majitelé stavovských panství), do druhého šlechta a duchovenstvo ze zemí, kde nebyl kníže, do třetího pak města (také ze zemí bez knížete). Knížecímu slezskému sněmu předsedal vrchní slezský hejtman.

Země Koruny české měly svůj společný stavovský orgán: generální sněm, který vytvářely delegace ze všech zemí českého státu anebo zemský sněm český za účasti delegátů ostatních sněmů. Na generálních sněmech se projednávaly záležitosti společné českému státu, mezi které patřila obrana státu, náboženství, nástupnictví na trůn. K usnesení byla potřeba dohoda všech zemí, v případě dohody jen některých zemí usnesení platilo jen pro tyto země. Generální sněmy se staly poradním orgánem panovníka a začaly vystupovat

do popředí ve 14. století, včetně královské rady, které se účastnila i knížata vedlejších zemí. Rovněž postupně vznikl ústřední úřad českého státu – česká královská kancelář.

Vedle Čech s královským titulem bylo určeno postavení Moravy v českém státě jako dědičné léno českého krále a království. V pohusitském období se vytvářela v České koruně nová stavovská společnost, kdy proti sobě stáli panovník na straně jedné a na druhé stavové: páni, rytíři a královská města. Neobyčejně zesílilo postavení šlechty a ve vedlejších zemích se většinou zachovalo i duchovenstvo. Zemské sněmy nabyly na významu a zasedaly ve všech korunních zemích. Na moravských sněmech byly zastoupeny čtyři stavy – duchovní stav si udržel své postavení i v průběhu husitského období. V Horní Lužici byly jen dvě kurie a v Dolní Lužici byly čtyři kurie. Zemské stavovské sněmy představovaly pestrou mozaiku, která svou různorodostí narušovala správu a jednotu země a vyjadřovala složitost zemských poměrů ve vztahu k panovníkovi a opačně panovníka k zemským stavům.

V jagellonském období zůstaly české země ve smyslu království českého s Prahou jako hlavním městem jádrem České koruny. Markrabství moravské bylo spojeno s českým královstvím již v roce 1464. Biskupství olomoucké, knížectví opavské, soubor slezských knížectví (Slezsko, Dolní a Horní Lužice vytvářely vedlejší země České koruny jako články nebo údy). Za Jiřího z Poděbrad byl upraven i vztah zahraničních (německých) lén českého státu (v Sasku, Míšni, Vorarlberg, Falc, Bavorsko). Za panování Vladislava Jagellonského byla Česká koruna rozdělena mezi dva české krále: Vladislava, který měl v držení Čechy a zahraniční léna, a Matyáše Korvína, který vládl na Moravě, ve Slezsku a v obou Lužicích. Tento stav trval dvanáct let (1478–1490). Česká koruna se po smrti Matyáše Korvína znovu sjednotila v rukou Vladislava, který se stal i králem uherským.

Středověký pojem České koruny

Koruna česká představovala jednotu panovníka českého království a připojených zemí. Stát a jeho území nejsou jen královským majetkem, ale majetkem Koruny, která přebírá odpovědnost za jednotu připojených zemí. Symbolem jednoty byla i svatováclavská koruna, která vyjadřovala vztah celého státu k patronu jeho státního jádra, k svatému Václavovi, kterému byla dána do ochrany.

Pojem koruny království českého (nebo koruny svatováclavské) spojuje soubor zemí tvořící český stát (veškeré státní území) a poplatnost stavů v čele s panovníkem, který ve státě vládne. Legitimními dědici po zvolení krále byli synové narození po volbě panovníka. Panovník z dané dynastie nastupuje na trůn z titulu dědičného a podepisuje stavům korunovační revers, jímž panovník sliboval zachovat stavy při jejich právech.

Nástupem Vladislava II. na český trůn vznikla uherská a česká unie a k českému státu byla znovu připojena Morava a vedlejší země, ale panovník své sídlo přenesl do Uher a jen třikrát během své vlády se vrátil do Čech k projednání českých záležitostí (1490, 1502, 1509). Bylo to období, kdy se zemské úřady vymkly kontrole panovníka, a úředníci byli delegováni stavovskou obcí. Pokles ústřední královské moci po roce 1509 zároveň zeslabil vztahy mezi jednotlivými zeměmi České koruny.

Příkladem svobodné stavovské volby byla volba Ferdinanda I., který stavům podepsal revers, že byl přímo zvolen z dobré vůle, ne na základě právního nebo dědičného nároku. Vladislav II. při nástupu na uherský trůn musel příslibit, že vedlejší české země až do vyplacení částky čtyři sta tisíc zlatých zůstanou součástí uherského státu. Handrkování a spory, komu patří Morava, Slezsko a obě Lužice, zůstaly otevřené až do nástupu Habsburků na český trůn v roce 1526. Jagellonské období trvalo padesát pět let a v podstatě znamenalo snížení významu české koruny v evropském a ve středoevropském prostoru a oslabení českého státního práva. Jagellonské období však také znamenalo určitou hospodářskou stabilizaci, ale hlavně kulturní rozvoj českých zemí. Vnitropoliticky však zesílil mocenský zápas mezi šlechtou, panovníkem a městy. Jagellonské období proběhlo ve znamení stavovství, které podlamovalo moc panovníka a upevňovalo stavovské postavení proti panovníkovi. V náboženských záležitostech dospěli čeští kališníci a katolíci k dohodě, kdy smír byl vyjádřen rovnoprávností obou církví a stav vzájemné tolerance byl vyhlášen na třicet jedna roků a v roce 1512 na věčné časy. Novou situaci vzala na vědomí i paapežská kurie, která Vladislavovi přiznala královský titul.

Personální unie

Ve středoevropském prostředí zasahovaly mocenské ambice přemyslovského a pak lucemburského českého státu stále více do okolního prostředí:

do rakouských, polských, německých a uherských zemí, ale i opačně také probíhaly expanzivní záměry našich bezprostředních sousedů. Personální unie za Vladislava II. a Ludvíka – českých a uherských králů, trvala třicet šest let. Katastrofa v bitvě u Moháče byla souhrnem různých okolností, které vedly k prohrané bitvě a k smrti českého a uherského panovníka Ludvíka. Evropské státy o přípravě osmanského tažení do Uher byly informovány, ale zůstaly nečetné a nepřipravené na obranu. V podstatě neexistovala křesťanská solidarita, ale jen solidarita papežské kurie s obranou proti osmanské expanzi. V zájmu evropské habsburské mocenské politiky nebyla zainteresovanost na konfliktu v jihozápadní Evropě. Důsledkem prohrané bitvy nebyla jen ztráta panovníka, ale i celé uherské armády. Jiným důsledkem byl rozpad české a uherské unie a porušení politické rovnováhy ve středoevropském prostoru. Ustavila se nová mocenská situace, protože se najednou uprázdnily dva královské trůny: český a uherský. Objevil se zájem polského krále Zikmunda, kterému jeho rádci radili, aby se ucházel o uprázdněný český trůn. Obdobné úvahy se promítly i mezi rádci Karla V. Záležitost obsazení obou uvolněných trůnů se stala otevřenou záležitostí, stejně jako další trvání česko-uherské personální unie. Velký středoevropský celek se rozpadl a do popředí znovu vystoupily rozpory české a uherské šlechty. Z hlediska české šlechty byl rozpad personální unie žádoucí – jeho motivem bylo, aby byl český král závislý jen na českých zájmech a nebyl vázán hájením zájmů jiných zemí. V České koruně byla stavovská společnost zaujata vlastní mocenskou problematikou, a to zvláště v českém prostředí. V přidružených zemích se však již začaly projevovat důsledky německé protestantské reformace více než osmanská expanze do evropského prostředí. Česko-uherská personální unie byla již ohrožena v letech 1490–1526 vnitřními rozpory a existencí vnějšího nepřítele, Osmanské říše. Pojem střední Evropy byl na počátku šestnáctého století ještě spíše zeměpisným pojmem než pojmem politickým nebo hospodářským. Politický obraz střední Evropy měl jen základní rysy. Na západní straně České koruny existovala rozdrobenost států a státečků v rámci Svaté říše římské a na východní hranici bylo království Polské a království Uherské, a obě byla pod tlakem Osmanské říše, ale i Moskevského Ruska.

Země České koruny se nacházely z geografického hlediska ve střední poloze a v tomto prostoru se navzájem křížily a propojovaly politické a obchodní

zájmy evropských států. Oslabení panovnické moci v středoevropském prostoru znamenalo zesílení stavovských prvků české, polské, uherské a rakouské státnosti proti koncepci centrální moci panovníků. Svata říše římská národa německého pod císařem a německým králem představovala nesourodé politické a náboženské roztržité prostředí v menších státech s rozdílnými zájmy. Do tohoto prostoru vstoupila rakouská a habsburská dynastie, a to v okamžiku uzavírání dynastických svazků (1515) a v okamžiku, kdy se Ferdinand I. ujal správy rakouských zemí.

V celoevropském prostoru se již uplatňovala koncepce španělského krále z habsburské dynastie – jeho snaha o celoevropskou politiku a i jeho soustředěnost na zápas s Francií o italské državy. Nástup Karla V. do funkce císaře Svaté říše římské národa německého neznamenal stabilizaci politické situace v německém prostoru, který již byl značně narušen reformačním náboženským hnutím a mocenskými zájmy kurfiřtů. Do popředí zájmu se dostávala i záležitost vlády v rakouských zemích, ale i v zájmové oblasti Česko-Uherské personální unie. Strategickým záměrem habsburské dynastie se stala koncentrace moci a nedělitelnost a celistvost ovládaných území. Vytvoření rakouského soustátí (rakouských, českých a uherských zemí) na základě roduvé moci bylo nadřazeno nad jiné zájmy. Tato koncepce vznikla již za vlády Maxmiliána, který se soustřeďoval spíše na západoevropské prostředí, a byla pozměněna vznikem svatebních smluv a možným nástupnictvím v Českém a Uherském království. Do mocenské hry se tak dostal Ferdinand, jemuž byla svěřena část vladařských práv v rakouských zemích. Bruselskou smlouvou (1522) byly Ferdinandovi svěřené veškeré rakouské země, které v případě smrti Ferdinanda měli připadnout Karlu V. a znovu se stát součástí jeho již evropské říše. Takto byl položen základ ke vzniku samostatné habsburské říše v středoevropském prostoru. Oba bratři si tak rozdělili mocenské pozice v celoevropském a ve středoevropském prostoru. Dochází k rozmachu habsburské moci, který začal mít i díky Španělsku mimoevropský rozměr – v zakládání mimoevropských španělských kolonií. V evropském prostředí v podstatě vznikly dvě habsburské říše vzájemně personálně propojené, ale tvořící jeden mocenský celek.

Idea jedné říše s koncentrací státní moci překonávala soudobou dělbu moci mezi panovníkem a stavy a přinášela i nový druh organizace státní správy

a samosprávy. Habsburské politické snahy byly jednak zaměřeny na mocenský zápas s Francií a získání vlivu v italském prostředí, ale i na nutnost potlačení luteránské náboženské reformace v německé části Svaté říše římské národa německého, ale i na zeslabení moci katolických papežů a na snahu využívat katolicismus ve prospěch svých vlastních mocenských zájmů. Na začátku 16. století se objevil i jiný mocenský faktor – Osmanská říše a její expanzivní nápor a nástup do evropského prostředí, v oblasti Středomoří a ve východoevropském a ve středoevropském prostoru.

Volitelnost českého krále

Po smrti krále Ludvíka u Moháče vyvstala otázka obsazení českého trůnu a možnost svobodné volby nového panovníka českými stavy. Možnost svobodné volby však byla zpochybněna moravskými a slezskými stavy, které uznaly dědičné nároky královny Anny a Ferdinanda Habsburského.

Při jednáních o svatební smlouvě pominul panovník Vladislav právo českých stavů spolurozhodovat o dynastickém sňatku. Vídeňská smlouva (z roku 1515) byla sice uzavřena za přítomnosti delegace české šlechty, která však neobsahovala stanovisko stavovské obce jako celku. Dědičné nároky Ferdinanda jako manžela Anny Jagellonské byly tak víceméně problematické z hlediska Českého království, kdy čeští stavové považovali volitelnost krále za své významné právo. Jinak se tato záležitost jevila z hlediska přidružených zemí Moravy a Slezska, kde byl přístup k volbě panovníka jiný. U obou Lužic k tomu ještě přistupovala okolnost, že teprve panovník po nástupu do funkce jmenoval fojta (královského správce). Českou korunu vytvářel svazek zemí, v němž vedlejší země svazovala poslušnost k českému králi.

Do volebního zápasu o českou korunu vstoupili dva hlavní kandidáti, kteří se opírali o příznivce z řad české šlechty – byla to bavorská knížata a Ferdinand Habsburský, který vstoupil do volebního klání prohlášením, že se vzdává dědičných nároků a podrobuje se svobodné volbě českého stavovského sněmu. Vlastní volbu pak provedlo 24 volitelů ze všech tří stavů (23. října 1526). V důsledku toho přešlo Bavorsko aktivně do protihabsburské opozice v rámci římské říše. Na Moravě se považoval volební postup českého sněmu za nesprávný, protože nebyl konzultován s moravskými stavy. Složitější byla situace ve Slezsku, kde se uvažovalo i s kandidátem z Polska. Moravští stavové na svém

sněmu (18. listopadu 1526) prohlásili volbu v Čechách za nezákonnou a uznali dědická práva Anny Jagellonské k markrabství moravskému a v důsledku toho prohlásili i Ferdinanda I. za českého krále. Na svém sněmu uznali dědičné nároky i slezští stavové (5. prosince 1526) a ve svém prohlášení žádali panovníka Ferdinanda I., aby král hájil práva Slezska proti českým stavům. V Horní a Dolní Lužici byla uznána dědická práva (17. prosince 1526). Volební kapitulace byla sepsána a vložena do zemských desek ještě před volbou.

Volební kapitulaci předcházely soubor stavovských požadavků, kterými se panovník zavázal stavům Čech, Moravy a Slezska, že bude jejich požadavky respektovat. Stavovské delegace přijely do Vídně 1. prosince 1526, kde byla zahájena jednání o obsahu souborů požadavků stavů, které byly určitým měřením mocenské síly mezi panovníkem a stavovskou obcí. Čeští stavové striktně formulovali své požadavky, jimiž omezovali královské kompetence, včetně respektování náboženské svobody katolíků a kališníků (utrakvistů) a objevily se rozpory mezi požadavky jednotlivých zemských stavů. Čeští stavové stáli na stanovisku, že bude panovník vládnout přidruženým zemím jako český král. Moravané protestovali proti nárokům Čechů obsazovat královské úřady jen rodilými Čechy. Slezští stavové se domáhali, aby král sám urovnal rozpory v jeho přijetí mezi Čechy, Moravany a Slezany. Při jednáních se však stavovští zastupitelé nestavěli proti společné jednotě zemí České koruny.

Při konečném jednání potvrdil Ferdinand I. českým stavům, že jej zvolili z vlastního rozhodnutí. Vyslovil souhlas s tím, že bude respektovat nezciitelné právo na jednotu českých zemí, schválil platnost všech zemských práv a privilegií. Rada dalších bodů byla odložena až do královského příjezdu ke korunovaci. Jednání s delegacemi moravských a slezských stavů ovlivnila příprava Volby Ferdinanda za uherského krále, a proto usiloval, aby korunovace v Praze se urychleně uskutečnila.

Zápas o korunu uherskou

Ferdinand I. zahájil zápas o Korunu uherskou v létě roku 1527. Byl provázen politickou kampaní zaměřenou na uherskou šlechtu. V uherské stavovské společnosti nevítežila idea uherského národního státu, která narážela na neuspořádané vnitřní poměry a nepříznivou zahraniční situaci, a to zvláště na mocenské záměry Osmanské říše. Ferdinand I., který získal podporu části

uherské šlechty, byl korunován za uherského krále 3. listopadu 1526, ale nepodařilo se mu získat a obsadit celé Uhersko. Pro realizaci mocenských a politických záměrů, chyběly panovníkovi finanční prostředky.

Jeho odpůrce magnáta Jana Zápolského podporoval francouzský král a bavorská knížata, protože se stal důležitým článkem protestantské koalice z hlediska mezinárodní evropské politiky. Za dané situace Karel V. naléhal na to, aby jeho bratr uzavřel s Janem Zápolským příměří nebo mír. Zvažovala se strategická otázka, zda má být prioritou pro habsburské mocnosti úspěch na italských bojištích, nebo získání Uherského království. Do mocenské hry vstoupila uherská šlechta a její zájmy výhradně zemského charakteru, které byly rozdílné od evropských zájmů habsburské dynastie.

Pro rakouského Habsburka Ferdinanda I. však možnost získat uherskou korunu byla nadřazena nad zájmy španělského krále a římského císaře Karla V. V mocenské hře o Uhry a na podporu Zápolského vystoupila Osmanská říše. Ferdinand I. si uvědomoval, že válka s Osmanskou říší by mohla mít katastrofální důsledky pro jeho uherské ambice, ale i pro habsburské mocenské pozice v Evropě. V evropské mocenské hře Karla V. však stále měla přednost situace v Itálii a válečný střet s Francií, ale i zhoršující se situace v německém říšském prostoru. Ukázalo se však, že expanze Osmanské říše byla sice pozastavena, ale nebyla zastavena, a že se bude opakovat v dalším období.

Ferdinand I., který si byl vědom stálého nebezpečí ze strany Osmanské říše, se snažil se zástupci české a moravské šlechty řešit vytvoření obranného systému na ochranu již vzniklého rakouského soustátí. Koncepce obranného systému vycházela z návrhu, aby jednotlivé země soustátí přispívaly podle svých ekonomických možností na obranu soustátí bez ohledu na přímé ohrožení. Plán obrany nově vzniklé státnosti nebyl zaměřen jen k vojenské ochraně, ale již i cílevědomě k nutnosti vnitřní integrace a omezení stavovských práv povolovat panovníkovi berně. Nový berní systém byl určen pro rakouské a české země, a to bez uherských zemí, kde panovníkova vláda byla stále labilní.

Osmanské říši se podařilo spojit se Zápolským a vojensky obsadit Budín a řadu podunajských pevností a soustředit se na tažení proti Vídni. Obležení Vídně začalo a panovník se dostal do těžko řešitelné vojenské situace. Hrozila ztráta všech pěti rakouských zemí, Moravy, Čech i možnost další osmanské expanze do německého říšského prostoru. Vzniklá situace vyvolala určitou

křesťanskou solidaritu katolických i evangelických stavů v celé říši. Ferdinanda a Vídeň zachránilo jen přerušení obléhání, a to z důvodu nepříznivého počasí, ale i zásobovací potíže osmanské armády. Panovník se v podstatě dostal do situace, kdy osmanskému útoku musel čelit především prostřednictvím vlastních zemí, kdy se ale i projevil chaotický stav vojenského, finančního a správního systému vznikajícího středoevropského soustátí pod habsburskou dynastií.

Rakouské soustátí odolalo osmanské expanzi, ale zároveň se ukázala jeho slabost a nutnost provedení zásadních změn v celé vojenské a správní struktuře. Ferdinand I. se po získání českého a uherského království pokusil o centralizaci vzniklého soustátí. Plán vycházel ze záměru, že generální sněmy českých a rakouských zemí by byly završeny jednáním zástupců obou generálních sněmů. Panovník se pokusil uskutečnit svůj záměr svoláním obou generálních sněmů do Českých Budějovic a do Lince (1530). Tomuto kroku předcházela pokus o vytvoření ústředních dvorských úřadů (1527) a sjednocení měnových systémů (1528). Jednalo se o stanovení berních kvót pro jednotlivé země a o pokus prostřednictvím nové berní soustavy zabezpečit panovníkovi pravidelné placení daní. Projekt je možno považovat za pokus zabezpečit prostřednictvím integrace státních financí již hospodářskou a politickou jednotu soustátí.

V České koruně se v záležitosti personální unie s Uherskem diskutovala rozporná stanoviska. Čeští stavové se vyjadřovali odmítavě k zápasu panovníka o uherské království, ale i vůči válečnému střetu s Osmanskou říší. Zemští stavové na Moravě a ve Slezsku se sice cítili být součástí České koruny, ale obávali se také osmanské expanze; obě Lužice podporovaly panovníka. Již na sklonku roku 1527 se panovník dostal do svízelné finanční situace, kdy již narážel na nepochopení v českém a uherském politickém prostředí finančně se angažovat v jeho prospěch.

V rámci Uherska se sice podařilo Ferdinandovi I. vytlačit Zápolského do Polska, ale Habsburkové nebyli úspěšní v Itálii a na německém říšském území a schylovalo se k osmanské expanzi do Uher. V rámci mocenského evropského zápasu kalkulovala řada odpůrců Habsburků v čele s Francií a Benátkami s vojenským vystoupením Osmanské říše na území Uherska, které se také uskutečnilo (1528), a proti kterému panovník čelil brannou pohotovostí z rakouských zemí. Došlo k novému zeslabení pozice panovníka

a do Uherska se vrátil Zápolský. Ferdinand I. podnikl okružní cestu ve svých rakouských zemích a chtěl si získat podporu německých říšských stavů, kterou se mu podařilo získat (vojenská podpora na půl roku – dvanáct tisíc pěších a čtyři tisíce jezdců).

Osmanský panovník Sulejman II. vytáhl do vojenské akce z Konstantinopole do Uher. Ferdinand I. se dostal do obtížného postavení – byl především závislý na pomoci z vlastních zemí. Vojenské síly rakouského soustátí se jen pomalu shromažďovaly a obrannou linii tvořily jen rakouské a uherské pevnosti. V novém zápase o Uherské království se nemohl panovník spolehnout a opřít o stavy svých zemí, neboť uherská šlechta manévrovala mezi Ferdinandem I. a Zápolským, jenž se opíral o vazalský svazek s Osmanskou říší. Neklidné a neuspořádané mocenské poměry trvaly až do vypuknutí nové války o Sedmíhradsko (1537), kdy v roce 1538 přiznal Ferdinand I. Zápolskému část uherského území za závazek, že po jeho smrti mu případnou celá uherská území včetně královského titulu. Následující rok se však Zápolský oženil s dcerou polského krále, které se narodil syn Jan Zikmund – tato okolnost znovu změnila poměr mocenských sil. Ve Stoličném Bělehradu byl za uherského krále vyhlášen Jan Zikmund, který požádal o podporu Osmanskou říší. Ferdinand I. se pokusil o vojenskou intervenci, ale nezískal pomoc Karla V., který se chystal na vojenské tažení do Alžíru. V novém zápase o Uherské království se nemohl panovník opřít o zemské stavy ve svých zemích a potřebné finanční prostředky získal od jihoněmeckého obchodního domu (Fuggerů). Panovník se pokusil o dobytí Budína ještě před příchodem osmanských vojsk, ale bezúspěšně. Osmanská říše dostala pod kontrolu celou část Uher po zemřelém J. Zápolském. Sultán Sulejman II. již považoval vazalský poměr za nevýhodný, a proto západní část Uher až po hranice s rakouskými zeměmi proměnil v novou tureckou provincii (1541) pod správou paši (Budínský pašalík).

KAPITOLA DRUHÁ

Vývoj politických a státoprávních poměrů v 16. století

Od 15. století dochází k přelomu evropského duchovního myšlení, kdy vrcholí zápas mezi církevní a světskou mocí, která se stává společenskou prioritou. Jsme svědky procesů, kdy věřící odstupují od světské zátěže, reprezentované církevními představiteli, a začínají hledat prvotní víru v renovaci tehdejšího křesťanství. Tento proces provází postupná odluka světské moci od moci katolických papežů a posun společenského dění do světského prostředí státní a panovnické moci. Tento evropský proces probíhá za stálého oslabování pozic Svaté říše římské a obrany křesťanství proti expanzivnímu islámu, ale i pronikání křesťanství na jiné kontinenty a jejich kolonizování evropskou populací.

S poklesem duchovní moci je spjat růst moci panovnické a státní, ale i střetávání panovníků se stavovskou mocí šlechty a s rozvíjejícími se měšťanskými vrstvami obyvatelstva. V Itálii upevňují své postavení městské republiky a v německém prostředí hanzovní města. Dochází i k duchovní konfrontaci vzdálené antické minulosti a náboženské víry, kdy se do centra dostává člověk a jeho přírodní prostředí. Mění se lidské vidění světa a sociální rozvrstvení obyvatelstva – významnou roli začínají hrát měšťané, obchodníci a mořeplavci. V duchovní oblasti sledujeme návrat k antické filozofii a umění, ale zároveň se otevírá cesta k rozvoji přírodních a humanitních věd a jejich odluky od náboženského vidění světa a vesmíru. Najednou proti honosnému katolicismu, který soustřeďuje a představuje velké pozemkové vlastnictví, vystupují postupně různé náboženské reformní proudy, které nacházejí své vyústění v německé náboženské reformaci, která proměňuje chiliastické vize

racionálním pojetím života člověka a odloučení od římského katolicismu k Písmu svatému a náboženství od světské moci.

Evropská civilizace prochází hlubokým morálním a náboženským kvasem, který se zároveň promítá v mocenských, sociálních, uměleckých a hospodářských záležitostech, prostupujících Evropu a její politické a správní uspořádání. Evropané zároveň objevují nové kontinenty a neznámé říše ve světovém měřítku a začínají kolonizovat nové země. Do soustavy evropské státnosti však začíná pronikat i mocenský vliv Osmanské islámské říše a její protikřesťanské zaměření.

Vstupujeme do období evropské renesance, náboženské reformace, zápasů o náboženskou svobodu, střetávání panovnické a stavovské moci, ale i snahy o renovaci římského katolicismu a také východního křesťanství v evroasijské části vznikající carské ruské státnosti. Evropa se začíná mocensky dělit na katolické a protestantské země – v jihovýchodní části se formuje na troskách byzantské říše pravoslavi. Evropské mocenské a náboženské střety pak vrcholí v třicetileté válce.

Takzvaná „Česká válka“ (1618–1620) vypukla na začátku třicetileté války a otevřela evropské mocenské střety, v nichž byly hlavními aktéry Španělsko, Francie, Anglie i severské země, o nadvládu v západoevropském, ve středoevropském a v jihoevropském prostoru, zatímco ve východoevropském prostoru začala vznikat nová evropská mocnost – carské Rusko. Svátá říše římská již německého národa se začala otřásat ve svých základech, ale v jejím prostoru se začala formovat nová středoevropská mocnost, a to nadnárodní Rakouské soustátí.

Střední Evropa se postupně přeměňovala. Vznikaly personální unie panovnických rodin, které stály u vzniku personálního unijního propojení České koruny, Uherské koruny a rakouských zemí pod rakouskou částí habsburské dynastie, kdy se panovník této unie stal i císařem Sváté říše římské již německého národa. V mocensky roztržitěném německém prostoru na řadu drobných územních celků nejenže vznikla protestantská náboženská reformace, ale tento prostor se stal zájmovým územím předních evropských mocností. V carském Rusku zatím probíhal sjednocovací proces i zápas o nadvládu na Baltu. Polsko-litevská unie se proměňovala ve stavovský stát s mnoha národnostmi a náboženstvími.

Politická mapa Evropy v 16. století

Nové evropské mocenské uspořádání se začalo formovat od 15. století, kdy se postupně vytvářejí velké evropské státní celky: Španělsko, Portugalsko, Francie, Anglie, Polsko a Rakousko, některé z nich ještě vznikají v rámci Svaté říše římské, z které se mnohé postupně vyčleňují. Evropskou politickou mapu doplňuje Turecko (osmanská islámská říše) a menší skandinávské státy: Dánsko, Švédsko, Norsko – a pak již roztráštěná německá knížectví a svobodná italská města a monarchistické útvary. V druhé polovině 16. století vstupuje do evropského mocenského prostoru též carské Rusko.

V evropském prostoru se mění dosavadní monarchie v centralizované státy s určitou dělbou moci mezi panovníky a stavovskými sněmy. Tímto procesem postupně procházejí Francie, Španělsko, Anglie i skandinávské a stře-doevropské země. Na území Svaté říše římské vzniká rakouské soustátí, které soustřeďuje české, uherské a rakouské země a zároveň i politicky roztráštěná italská a německá území. Ve vývojovém dějinném procesu se postupně formuje státní zájem jako zásada politického dění. Náboženství přestává sehrávat v politice prioritní roli a politika se oprošťuje od morálky a vzniká koncepce rozšiřování moci všemi dovolenými a nedovolenými prostředky jako základ politické moci a jejího získání. V italském prostředí se uplatňují osobnosti jako Leonardo da Vinci, Michelangelo Buonarroti a Nicollò Machiavelli. Podle Machiavelliho je politika umění jak získat moc – odděluje etiku od politiky a ve své knize *Vladař* poprvé použil pojem stát (*stato*). Thomas More píše svoji *Utopii* o vysněné lidské společnosti. Erasmus Rotterdamský stanul u počátku moderní filozofie a náboženské tolerance a byl představitelem renesančního humanismu.

„Vyslanec to je dobrák, poslaný do ciziny, aby tam lhal ve prospěch své země.“ Výrok anglického diplomata Henryho Wottona je charakteristický pro navazování diplomatických vztahů mezi státy, tak jako vznik papežských nunciatur (vysílání církevních poradců a rádců do jednotlivých zemí a států). Vznikl i spis *O právu války a míru*, který vydal nizozemský právník Hugo Grotius (1625), který považoval vlastnické právo za přirozené právo, které vychází ze zdravého rozumu – z přírody. Vznikají zásady přirozeného práva, práva národů a zásady veřejného práva.

V evropském prostředí vznikají centra mezinárodní a evropské rozpínavosti a konfliktních situací: jsou to mocenské zájmy vytvářejících se obchodních a koloniálních mocností Anglie, Španělska, Francie a Nizozemska, vztahy mezi křesťanskou Evropou a islámskou Osmanskou říší, konflikt mezi severskými státy o nadvládu na Baltu. V celosvětovém prostředí se rozhořel konflikt evropských mocností v koloniálních državách. Evropu charakterizuje nejen třicetiletá náboženská a mocenská válka, ale i španělské a anglické, španělské a francouzské soupeření a postupný mocenský vzestup v evropském prostoru. Lze sledovat i počátek postupného rozpadu Svaté říše římské, kdy zástupce španělské habsburské dynastie se vzdává císařské hodnosti, a to ve prospěch její rakouské větve, a ponechává pod španělským vlivem jen územní oblast Nizozemska, italské državy a mimoevropskou španělskou koloniální říši. V evropském prostředí se tak začalo definitivně měnit rozložení mocenských sil. Evropský zápas Francie s Habsburky se zvláště promítl ve snaze oslabit jejich vliv v německém prostoru a v podpoře protihabsbursky orientovaných knížat a měst proti císaři Římské říše již německého národa, včetně i se spojenectvím s Osmanskou říší.

Ve východoevropském prostoru postupně začala vznikat nová evropská velmoc Rusko, když se panovník Ivan IV. prohlásil za cara (císaře), a tak se snažil navázat na tradici bývalé Byzantské říše. Tímto rozhodnutím definitivně zaniklo právo katolických papežů udělovat panovníkům královské a jiné tituly. Objevuje se však spor mezi polsko-litevským státem a vznikajícím carským Ruskem. Ve středoevropském prostředí se začíná stabilizovat Rakousko – česká a uherská personální unie sdružovala pod rakouskou habsburskou dynastií České a Uherské království a rakouské země a byla ve válečném střetu s Osmanskou říší. Šestnácté století je možno považovat za přelomové v evropských dějinách. Vznikají centralizované státy a do popředí se dostávají nové vztahy mezi panovníky a zemskými sněmy, ale i centralizace zemské správy a vznik nových státních institucí.

Vznik mnohonárodnostní středoevropské a habsburské monarchie

V České koruně znamenaly husitské války odluku královských měst od panovnické moci a přimknutí se městského obyvatelstva a poddanských měst

a vesnic k moci šlechty a zároveň i odstranění a přivlastnění si katolického církevního majetku v oblastech ovládaných kališnickou šlechtou a městy. V Čechách výjimku tvořila katolická šlechta a některá královská města, která zachovávala věrnost panovníkovi. Uvolnily se též poddanské poměry a vznikala územní samospráva (krajského formátu) vedle samosprávy zemské a začal se formovat různý druh koalic, které již neměly charakter mocenských sporů mezi panovnickou mocí a šlechtickým stavem. Koalice vznikaly na podporu panovníka a proti panovníkovi, koalice náboženského, obranného, ale i hospodářského, mocenského, ale i zájmového charakteru. Husitské období přineslo uvolnění vazeb a jednoty v rámci České koruny a jejích zahraničních lén. Náboženský vývoj v Čechách a na Moravě přinesl náboženský posun a vznik kališnictví, kdy existovaly jen katolické enklávy na území Čech. Na území Moravy jen oblastně existovalo kališnictví, kdy Slezsko, Lužice a zemská léna zůstala převážně katolická. Čechy ve smyslu království neuznávaly panovnickou moc a stály na volebním principu. Ostatní země České koruny uznávaly královskou moc a panovníka. Lze konstatovat, že v husitském období respektovali královskou moc katolíci a nerespektovali kališníci až do vzájemných dohod po Lipanech. Následné poděbradské období přineslo majetkovou stabilizaci a uzákonilo rozkradení katolického církevního majetku z husitského období, ale i jeho zachování v přidružených zemích. V podstatě se upevnila panovnická moc v rámci královských měst a zvýšila se na úkor jejich samosprávy. Na druhé straně se zvýšila šlechtická samospráva a poddanské povinnosti poddanských měst a venkovského obyvatelstva. Podle náboženského klíče však vznikla královská a protikrálovská strana a tvořily se různé koalice. Nastal zápas o zachování náboženské odlišnosti od římské katolické církve a potlačování jiných náboženských proudů. Poděbradskou dobu charakterizují nejen rozdílnosti kališnických Čech od Moravy a přidružených zemských lén, ale i uvolnění zemských vazeb mezi Čechami a ostatními zeměmi. Jagellonské období pak přináší roztržení České koruny na dvě části a vznik dvou království.

Úmrtím českého krále Jiřího z Poděbrad (1471) a nezaložením poděbradské dynastie nastává soumrak české středověké státnosti. Český sněm sice v roce 1469 odmítl uznat nároky Matyáše Korvína a uznal nástupnictví Vladislava Jagellonského, syna polského krále Kazimíra, ale na sněmu v Kutné Hoře se nechal korunovat papežským legátem za českého krále (28. května 1471).

Mezi Matyášem a Vladislavem bylo vyhlášeno příměří (7. prosince 1476) a oba panovníci používali titul českého krále. Poděbradskou a jagellonskou dobu charakterizují nejen rozdílnosti kališnických Čech od Moravy, přidružených zemí zemských lén, ale i uvolnění zemských vazeb mezi Českým královstvím a ostatními zeměmi.

Jagellonské období ustálilo stavovské formy vládnutí na úkor panovníkovi moci. Do popředí vystupuje šlechta a královská města. Královská města vytvořila obranný spolek proti šlechtě za účasti 32 měst. Města prohlásila, že neuznávají regentskou vládu panských hejtmanů ani rozhodnutí zemského soudu, odmítla se účastnit na zemských sněmech, a ustavila městskou hotovost (1502). Vznikla jednota pánská a rytířská (1502). V okamžiku nástupu Habsburků na český trůn byla panovnická moc oslabena ve prospěch panského stavu a královských měst.

Poděbradské a Jagellonské období v podstatě nestabilizovalo kališnictví v České koruně, ale po náboženské a mocenské revoltě proti panovníkovi zesílilo mocenské postavení šlechty a královských měst – realitou se stalo královské dvojládí a jiný vývoj v Čechách a jiný v přidružených zemích. Česká koruna se dostala do personálního středoevropského svazku, v němž však nadále zůstávala autonomní součástí Sváté říše římské, která od 15. století je nazývána říší národa německého, kde stále probíhal mocenský zápas o titul římského krále a císaře. V poděbradském období se český panovník postavil proti císařské a papežské moci, z které se chtěl vymknout a usilovat o husitské království a o náboženskou výjimku od římské kurie. Výsledkem byla rozpolcenost České koruny, kdy se koruna dostávala do oblasti vlivu polských a uherských panovníků a vznikaly personální unie. Rodilo se ještě jiné postavení české státnosti, než byly české středověké expanzivní územní a jiné záměry v rámci římské říše a německých a rakouských zemí.

Polské a uherské personální a mocenské záměry, do nichž byly české země vtaženy, již byly mimo západní a střední Evropu – u Polského království směrem do Pobaltí a do východoevropského prostoru a u Uherského království do jihovýchodního evropského prostoru. V obou případech se polské a uherské zájmy střetávaly s expanzivním nástupem islámské Osmanské říše, stejně jako rakouské země. Panovnické dynastie všech těchto zemí usilovaly o získání České koruny, která stále měla strategický význam ve středoevropském prostoru.

Z propletence různorodých mocenských zájmů vyšla vítězně habsburská dynastie z hlediska dědictví, ale i svobodné volby a její rakouský představitel Ferdinand I.

Tento panovník propojoval celoevropské rodové zájmy se zájmy Habsburků ve středoevropském prostoru, kde vzniklo soustátí rakouských zemí s Českou a Uherskou korunou. V českém a uherském prostředí panovaly uvolněné poměry a často se nerespektovala královská práva. Silné stavovské instituce, nezávislí feudálové a královská města, která si navykla na politickou a hospodářskou nezávislost a formální panovnickou moc. V České koruně se ještě navíc jednalo o kališnickou zemi, kde katolictví bylo v menšině, kde vládli regenti, kteří respektovali zájmy šlechty a měst. Nový představitel, který propojoval rakouskou, českou a uherskou státnost přicházel s koncepcí jednotné panovnické moci a centralizované státnosti.

Mnohonárodnostní habsburské soustátí ve střední Evropě vzniklo roku 1526 zvolením Ferdinanda I. za českého krále, panovníka České koruny. V okamžiku vzniku soustátí jej vytvářela: Česká koruna Čechy, Morava, Slezsko a obě Lužice, část Uherska, rakouské země a državy a léna ležící na německém území Říše římské národa německého. Vznikem tohoto soustátí bylo přerušeno pětapadesátileté vládnutí Jagellonců v České koruně, a to po smrti Ludvíka Jagellonského v bitvě u Moháče, kdy Svatováclavská Česká koruna i Svatoštěpánská uherská koruna zůstaly bez panovníka a kdy se aktuální stala úmluva o vzájemném dědictví mezi Habsburky a Jagellonci. Nástupem Ferdinanda Habsburského v rámci rakouských, českých a uherských zemí vznikl nový středoevropský útvar – monarchie domu rakouského, který se stal součástí evropských mocenských záměrů habsburské dynastie v 16. století.

Při zvolení za uherského krále (v prosinci roku 1526) musel nový panovník přislíbit, že vedlejší české země zůstanou až do výplaty čtyři sta tisíc zlatých součástí uherského státu. Handrkování a spory komu patří Morava, Slezsko a obě Lužice, zůstaly otevřené až do nástupu Habsburka na český trůn v roce 1526. Nástupem Ferdinanda Habsburského v rámci rakouských, českých a uherských zemí vznikl nový středoevropský útvar – monarchie domu Rakouského, který se stal součástí Říše římské národa německého, do které patřila Česká koruna a rakouské země. Situace v Uherském království byla však značně nepřehledná a pod habsburskou kontrolou zůstávala jen část země.

Česká koruna se stala novou středoevropskou habsburskou základnou, která zastínila význam rakouských dědičných zemí a stala se novým středoevropským centrem evropské habsburské politiky, která byla řízena ze španělského Madridu římsko-německým císařem Karlem V. Z dynastické habsburské a evropské politiky tak vzniklo nové podpůrné středisko v mocenském zápasu s Francií, ale i v zápasu s protestantskou reformací na říšském německém území, která však postupně zachvacovala i veškerá území nově se vytvářejícího rakouského soustátí. Zvolení Ferdinanda I. za českého krále znamenalo nechtěné přenesení náboženského a mocenského střetu s německou reformací, zápasu o mocenskou stabilizaci v Uhersku i zápasu s tureckou expanzí do prostředí českých zemí.

České stavovské prostředí, které bylo navyklé na jagellonské bezvládní a slabou panovnickou vládu považovalo za vhodné podpořit odpor německých protestantských knížat proti katolickým Habsburkům, proti habsburskému císaři Karlu V. – bratru Ferdinanda I. Vládce tvořícího se rakouského soustátí cítil však povinnost vojensky podpořit habsburského císaře a projevit sounáležitost k celé habsburské katolické a evropské říši. Proti záměrům českého krále se postavila česká stavovská protestantská opozice, do jejíhož čela se postavili představitelé Jednoty českobratrské, zakázaného náboženského hnutí, které se odštěpilo od kališnictví a podpořilo české protestanty v odporu proti panovníkovi a jeho angažovanosti k potlačení protestantských knížat a náboženské reformace v německé říšské části. Panovníkovi však zachovali věrnost stavové Moravy, Slezska a obou Lužic. Německá protestantská vojska byla poražena a protestantské vojsko českých stavů a pokus o stavovské povstání byly potlačeny.

Potlačení stavovského povstání v roce 1547 se stalo klíčovou záležitostí, kdy se panovník a český král tvrdě vypořádal s královskými městy v čele s Prahou, ale umírněně se stavem panským a rytířským. Habsburské dynastii se tak podařilo upevnit své mocenské postavení v již nábožensky a mocensky rozložené Evropě a v její katolické části a zahájit sjednocovací proces zemí rakouského soustátí, ale zároveň i zaujmout smířlivý postoj ke kališníkům a protestantům v zemích České koruny. Ferdinand I. se stal zakladatelem rakouského soustátí a pozdějšího císařství, které existovalo až do roku 1918, tedy 392 let.

V dalších letech se kališnické České království a přidružené země proměňují v protestantské, kdy čeští stavové usilují o náboženskou svobodu a znovu

vystupují na podporu německých protestantských panovníků na území říšského německví a volí si protestantského vzdorokrále a vytváří českou, rakouskou a uherskou protestantskou unii a znovu vystupují osamoceni proti katolickému panovníkovi. Po porážce na Bílé hoře roku 1620 Ferdinand II. tvrdě potrestal své odpůrce v České koruně a zahájil rekatolizaci a centralistická opatření k upevnění své moci v rámci České koruny a celého soustátí. Česká válka pak otevírá cestu k evropské třicetileté válce.

Svatá říše římská a Česká koruna

Na troskách starověkého římského impéria, které se rozpadlo na tři části, vznikla středověká Svata říše římská, jejíž panovník byl ochráncem západoevropských křesťanů a křesťanství. Svata říše římská vznikla z bývalé východofrancké části a její řízení nikdy nebylo celistvým a centralizovaným státem s ústřední panovníckou mocí.

V dějinném průběhu zůstala rozdrobena na množství větších a malých států, které uznávaly formální svrchovanost císařské a papežské moci. Říše byla mnohonárodnostním svazkem a později volným svazkem mnoha politických útvarů, které se nacházely zvláště ve středoevropském prostoru. Říši vytvářela království a množství knížectví, vévodství, biskupství a svobodných říšských měst, ale i jiných území. Od 15. století se začal užívat název Svata říše římská národa německého, a to zvláště na územích osídlených Němci.

Krále Svate říše římské vybírali zastupitelé jednotlivých kurfírťství. Zvolený panovník pak byl papežem korunován na císaře. V 16. století povinnost korunovace papežem byla zrušena. Říše pak byla zrušena až císařem Františkem I. Rakouským v roce 1806. Označení Římské říše slovem „svatá“ vzniklo za panování Fridricha Barbarossy, který chtěl demonstrovat, že vládne na území Itálie a Papežského státu. Na říšském sněmu v Kolíně nad Rýnem (1512) bylo rozhodnuto o názvu Svata říše římská národa německého – toto označení zůstalo až do 18. století.

Ve středověké Svate říši římské probíhaly složité mocenské a dynastické dějinné procesy. Říše prožívala jak mírová období, tak různé vnitřní a vnější konflikty globálního i lokálního charakteru. Stále více se vyvíjela a státní a územní poměry se stále měnily. V celých evropských dějinách hrála důležitou úlohu judaistická, řecká a římská kultura. Od první poloviny druhého

tisíciletí se v evropském prostředí prosazuje evropská renesance, která se přenáší i na jiné světové kontinenty.

V evropských dějinách se také stále měnilo i postavení českých zemí – České koruny. České země se někdy stávaly centrem říšské a mocenské politiky a říšské a české zájmy se někdy překrývaly a někdy rozcházely a české hranice se měnily a měnilo se i postavení českého státu ve středoevropském a celoevropském prostoru a uvnitř mnohonárodnostní říše.

České knížectví se stalo součástí Svaté říše římské začátkem 11. století. Zlatou bulou sicilskou se stalo dědičným královstvím. Český panovník byl osvobozen od všech povinností vůči říši, až na účast na říšských sněmech. Kolem poloviny 13. století se počet volitelů (nazývaných kurfiřti) ustálil na sedmi. Kurfiřti zároveň byli držitelé nejvyšších říšských úřadů.

V době nejvyššího územního rozsahu zahrnovala římská říše území dnešního Německa, Česka, Rakouska, Slovenska, západního Polska, Nizozemska, Belgie, Lucemburska, východní Francie, Švýcarska, Lichtenštejnska, části Chorvatska, severní Itálii a část Dánska.

Územní rozsah říše se za období její existence častokrát měnil. Jádrem říše dosáhlo největšího rozmachu asi v jedenáctém století. Postupně se říše rozšiřovala na další evropská území a zvláště do západního Polska, které bylo stále více osídleno především německy mluvícím obyvatelstvem. Od patnáctého století se postupně snižoval její územní rozsah, ale i její význam. V období jejího zániku (1806) zahrnovala jenom Německo bez Porýní a západní část dnešního Polska, české a rakouské země, Slovinsko a Trident a část Uherska.

Původně německého krále volila všechna říšská knížata. Koncem poloviny 13. století se počet knížat volitelů (kurfiřtů) ustálil na sedmi. Císař Karel IV. ve Zlaté bule potvrdil počet kurfiřtů, kteří zároveň byli držitelé nejvyšších říšských úřadů.

Původní seznam sedmi kurfiřtů:

Tři dědiční: arcibiskup mohučský (říšský kancléř pro německou část říše), arcibiskup kolínský (říšský kancléř pro Itálii), arcibiskup trevírský (říšský kancléř pro Burgundsko). Čtyři světské: král český, falckrabě falcký, vévoda saský, markrabě braniborský. Velký význam pro německé císaře (zvláště v období vzniku rakouského soustátí) představoval hlas českého krále – jako říšského volitele.

Německé země ze současného pohledu: Bavorsko, Durynsko, Sasko, Bádensko, Meklenbursko (Přední Pomořany), Lotrinsko, Hamburk, Brémy, Dolní Sasko, Severní Porýní, Vestfálsko, Hesensko, Porýní Falc, Sársko, Bádensko-Würtenbersko. V období 15.–16. století byl německý prostor rozložen na řadu různých útvarů, knížectví, hrabství, svobodných měst, biskupství. Vyššími správními celky (od roku 1500) bylo krajské členění, které mělo svou stavovskou reprezentaci. Kraje byly složeny z několika říšských útvarů (států a státečků) a nepokrývaly celé říšské území. Česká koruna nikdy nebyla zahrnuta do této správní formy.

Země České koruny (Koruny svatováclavské) byly autonomní součástí Svaté říše římské. Již česká knížata a pak králové se účastnili mocenských zápasů o královskou a císařskou korunu a měli neshody s říšskými panovníky. Čeští panovníci v přemyslovském, lucemburském i jagellonském období expandovali do okolních zemí (rakouských, polských, uherských) a získávali i léna v německé části říše. Ve středověkém střeoevropském prostředí se vytvářely i různé dynastické a personální unie propojené stejnými panovníky, kteří v některých dějinných obdobích byli i římskými králi a říšskými císaři. Tito panovníci – králové a císaři – Svaté říše římské však nepropojovali a nezařazovali české, uherské nebo polské země do správního členění Svaté říše římské, později německého národa. S říší vždy byly propojeny a spjaty přes panovníka personální uníi.

Výjimku z územního členění však tvořila Česká koruna a její přidružené země, neboť český král byl i říšským kurfiřtem a jeho hlas ovlivňoval volbu krále a císaře. Nástupem Lucemburků na český trůn nastalo však i těsnější spojení s francouzským a italským prostředím. V husitském období, v němž se prosadila česká náboženská reforma a pro něž byla charakteristická slabá vláda Václava IV. v říši a v České koruně, se České království stalo mocenským a náboženským bojištěm, kde české obyvatelstvo obhajovalo reformní náboženské požadavky proti katolické církvi a vedlo i mocenský zápas se svým panovníkem a zároveň říšským císařem.

Bylo to i období zeslabené papežské moci a snahy církevního koncilu o vlastní církevní reformy. Bylo to ale i období dvojího druhu obyvatelstva a dvojího náboženství v přidružených zemích. České království (Čechy) a část markrabství moravského byly kališnické, zatímco přidružené země

Sluzsko a obě Lužice byly římskokatolické a žilo tam převážně německy mluvící obyvatelstvo. Následné poděbradské období vyústilo v rozvrat České koruny a její rozdělení a vznik české a polské a české a uherské personální unie. Papežství, které se po Basilejském koncilu upevnilo proti konciliarismu, se snažilo o ukončení náboženské výjimky dané českým kališníkům. V té době se ustálilo husitské a pohusitské parcelování církevního majetku v České koruně, kdy se oslabil moc římskokatolické církve v Čechách a kdy jiné náboženské poměry panovaly v ostatních korunních zemích. Od husitského období však docházelo k zeslabení a omezení panovnické moci a do popředí vystupovala zemská stavovská moc na zemských a generálních sněmech.

V rakouském a říšském, ale i celoevropském prostředí se začala prosazovat habsburská dynastie, která se stala středoevropským fenoménem a prostřednictvím dynastických svazků propojovala rakouské, české a uherské prostředí s říšským němečtvím. Byly to i okamžiky vrcholného zápasu mezi světskou a papežskou mocí, kterou provázely zábery církevního majetku a mocenské zápasy evropských panovnických rodů, ale i obranné reakce proti Osmanské, islámské říši a jejímu územnímu pronikání do jihoevropské, středomořské, východoevropské a středoevropské oblasti.

Rakouská habsburská dynastie expandovala do Španělska a zároveň ovládala Svatou říši římskou národa německého; ve středoevropském prostoru se ustavilo rakouské soustátí na principu personální unie rakouských, českých a uherských zemí: České koruny, Uherské koruny a rakouských zemí.

V mocenských a náboženských střetech se však zrodila i německá náboženská a sociální reformace, která se obrátila proti římské katolické církvi. Oslovila některé říšské kurfiřty, knížata a svobodná říšská města, kteří se obrátili proti katolickému králi a císaři. Německá reformace podkopala katolické pozice a vyústila ve vznik luteránství, kalvinismu a i jiných protestantských náboženských proudů, které začaly pronikat i do okolních zemí a do rakouského soustátí. Proti protestantské reformaci se obrátila katolická protireformace, jejíž principy byly zformulovány na Tridentském koncilu. Evropské státy se začaly dělit na katolické a protestantské. Na říšském území vedle snahy o omezení císařské moci se náboženský spor vyostřil a vedl k prosazení principu „koho území, toho náboženství“.

Do České koruny, kde měl své pevné postavení katolicismus, kališnictví a panovníky zakázané českobratrství, začalo pronikat luteránství a později kalvinismus. Protestanti postupně propojovali principy kališnictví, které se spojovalo částečně buď s katolictvím a z části s luteránstvím. Zakázané českobratrství znovu ožilo a hledalo podporu u protestantských říšských kurfiřtů.

Česká koruna, která byla po úmrtí Ludvíka Jagellonského volitelná, zvolila za svého krále Habsburka Ferdinanda I., který propojil personálně české, uherské a rakouské země. Jeho bratr se stal španělským králem a císařem Svaté říše římské národa německého a mocensky se střetl s Francií a Osmanskou říší, která začala ohrožovat evropské státy.

Po nástupu Habsburků na český trůn se klíčovým stane mocenský zápas se zemskými stavy, zahrnující i náboženské rozdílnosti a otázku stavovských práv a berní. V mocenském zápase mezi Habsburky a protestantskými říšskými stavy se čeští stavové postavili na stranu říšských stavů i v záležitosti odporu proti císaři i proti českému panovníkovi. Šmalkaldská říšská válka však vyzněla ve prospěch císaře Karla V. a českého panovníka Ferdinanda I. Po porážce říšských protestantských kurfiřtů se český král vypořádal s českými stavy a zvláště s královskými městy (v roce 1547). Panovníkova opatření zvláště silně postihla České království a jen mírně stavy přidružených zemí. V Čechách byla nejvýrazněji potrestána Praha a některá královská města, zatímco šlechta mimo příslušníků českobratrského vyznání byla tolerována. Český král tak upevnil svou mocenskou převahu a provedl centralizační opatření a přesídlil své vládní centrum do Vídně.

Český král se stal římským císařem a zaujal jiná mocenská a náboženská stanoviska k řešení záležitosti v rámci říšského německého prostoru a jiná v rámci rakouského soustátí. V zemích rakouského soustátí projevoval více náboženské tolerance, ale zásadně podpořil opatření Tridentského koncilu a jeho nové duchovní ofenzivy, zejména nové misijní katolické akce zaměřené na rakouské soustátí.

Evropské protestantství přineslo na jedné straně odluku církve od státu, ale na druhé straně i splynutí církve se státem; k tomu docházelo k posunu v duchovní sféře od náboženství k přírodním a humanitním vědám – do náboženské sféry a do umění vstoupily nenáboženské prvky. V rámci římského

katolicismu jsme svědky nové duchovní obnovy, jejímiž nositeli se staly kláštery a nové církevní řády zaměřené na osvětu, školství a vzdělávací činnost a misijní hlásání náboženské víry. V protestantské části Evropy se projevovala odluka náboženství od státu (mimo Anglii), ale i porcování katolických církevních majetků. V katolické části Evropy zase docházelo k obnově a rozšiřování majetku římskokatolické církve, zvláště jednotlivých řádů.

V rakouském soustátí se náboženské rozpory přetavily v mocenský zápas mezi protestantskými stavy a panovníkem, a to za určité podpory Osmanské říše. Evropa, která byla mocensky rozdělená, kde se zvláště uplatňovala hegemonie Španělska, Francie, Svaté říše římské a stále více i rakouského soustátí – se sjednocovala zvláště v obraně proti osmanské expanzi.

Od neúspěšného stavovského povstání (1547) ke Stavovské konfederaci českých, rakouských a uherských zemí v roce 1620

Středověká státnost se postupně proměnila v nový styl vládnutí, v němž se postupně prosazovala centralizace panovnické moci na úkor stavovských pořádků. V evropském prostředí se postupně měnila decentralizovaná správa stavovských feudálů a královských (a svobodných) měst v centralizovanou státní správu a samosprávu pod patronací panovníka. Expanze osmanského islámu do Evropy ve východní části Evropy znamenala i přeměnu křesťanství byzantského typu v pravoslaví, které se změnilo ve státní ideologii ve vznikajícím carském Rusku.

V rakouském soustátí docházelo po smrti Ferdinanda I. k určité stabilizaci náboženských a mocenských poměrů za vlády Maxmiliána II. v rámci německé říše a soustátí, ale i k celoevropským střetům s islámskou expanzí. Panovníkova náboženská tolerance však vedla k zesílení náboženského vlivu protestantských českých stavů, pozic luteránství a jeho propojování s českobratrstvím. Snaha o svobodné náboženské vyznání a stavovské svobody byla v soustátí silnější, než na říšském německém území. Zesílený stavovský vliv se stal i podnětem k vzniku České konfese, která byla odmítána.

V rudolfinském období, jež provázely dynastické spory v rakouské habsburské dynastii, se naskytl vhodná příležitost k obnovení stavovských požadavků

na císaře a krále, jemuž čeští stavové jako jediní zachovali věrnost při omezení jeho vládnoucích práv ve prospěch jiného Habsburka a jeho bratra Matyáše, kterému byla svěřena vláda v přidružených českých, rakouských a uherských zemích. Českým protestantským stavům však byl panovník nucen vydat takzvaný „Majestát“, který zabezpečoval stavovská práva a náboženskou svobodu. Obdobný majestát byl vydán i slezským stavům. Majestát a Porovnání jim a jejich poddaným zaručoval náboženskou svobodu, ovládnutí konzistoře a univerzity, dovolil volit náboženské defensory, kteří měli právo svolávat poradní protestantské sjezdy a vybírat daně. Snaha duševně nemocného Rudolfa o zvrát mocenských poměrů v římské říši a v České koruně skončila fiaskem.

V rámci rakouského soustátí se prosadil Ferdinand Štýrský, který byl volebně přijat za českého krále (1617) a na jaře následujícího roku byl zvolen za uherského krále; odmítal však potvrdit Rudolfův majestát. Za jeho vlády se prosazovala i katolická obnova, jež měla za následek protireakci českých protestantských stavů. Byl to okamžik, kdy čeští stavové otevřeně vystoupili proti panovníkovi a uskutečnili defenestraci jeho úředníků na Pražském hradě a zvolili třicetičlenné direktorium, což po jejich vzoru učinili i v Moravském markrabství. České stavy se vojensky zorganizovaly a k povstání se připojilo i Slezsko a stavové obou rakouských zemí. Rakouští stavové se účastnili obnovy generálního sněmu České koruny, kde vznikla konfederace českých zemí.

Byla přijata i nová ústava, která omezovala královskou moc ve prospěch stavů a stavovských sněmů a funkce panovníka se stala volitelná. Generální sněm zvolil za nového krále říšského kurfiřta, kalvinistu Fridricha Falckého. Ke konfederaci se připojili i uherští stavové. Rakouské soustátí tak bylo proměněno ve stavovskou federaci, která neuznávala habsburského panovníka, jenž se stal římským německým císařem, a který se vojensky postavil proti vzniklé konfederaci v soustátí a zároveň získal i podporu některých říšských kurfiřtů a pomocných vojenských oddílů ze Španělska a z Bavorska. V kritických okamžicích získal taktéž podporu protestantského saského kurfiřta. Ve vzniklém mocenském zápase si nejdříve znovu podřídil Horní a Dolní Rakousy a po vojenském střetu na Bílé hoře i Čechy a Moravu. Uherským stavům potvrdil náboženskou svobodu (z roku 1606). Saský kurfiřt obdržel obě Lužice a bavorský vévoda dostal do zástavy Horní a Dolní Falc.

Habsburský Ferdinand II. potlačil stavovskou konfederaci – českou, rakouskou a uherskou ve středoevropském rakouském soustátí. Válečné střety se pak přenesly do říšských německých zemí, do nichž se zapojila řada katolických a protestantských států. Vypukla třicetiletá válka, která trvala v letech 1618/1620–1648. Válka upevnila mocenské postavení rakouského soustátí vedeného habsburskou dynastií. V průběhu třicetileté války zachovalo obyvatelstvo České koruny věrnost panovníkovi, když neuspěla početná protestantská emigrace. Poté se prosadila katolická protireformace pod vedením katolických řádů. Česká koruna navždy ztratila Horní a Dolní Lužici a v Čechách, na Moravě a ve Slezsku byla omezena stavovská práva ve prospěch panovnické moci. V rámci evropských mocenských poměrů se těžiště evropské politiky přesunulo do německého prostoru římské říše. Rakouské soustátí zároveň muselo čelit osmanské expanzi v uherském království.

Evropské mocenské poměry v 16. století

Svatá římská říše postupně ztrácela svůj středověký ráz a význam a stále více se prosazoval název Svata říše římská národa německého. V evropském prostředí začaly vznikat velmoci a zesiloval mocenský zápas o evropskou nadvládu, který se přenášel i do kolonizačního mimoevropského prostředí. Evropské státy se postupně začaly vymaňovat z římskokatolického vlivu a zápas o náboženskou svobodu zastíňoval ekonomické a politické, ale i sociální důvody a nerovnoměrný přístup k bohatství ze zámořských kolonií.

Evropská území se začala rozčleňovat i z hlediska geografického na západní, východní a jižní, středoevropskou a severoevropskou oblast, kde za různých podmínek vznikala a zanikala různorodá státnost. Po středověkém rozkolu křesťanství na západní a východní se objevila celá řada různých odštěpných náboženských hnutí, které v sobě nesly i sociální zárodky a společenské změny. Do evropského prostředí se začal prodírat expanzivní islám a na druhé straně z evropského přímořského prostředí se organizovala koloniální expanze ve světovém měřítku. Evropský duchovní život po křesťanské scholastice znovu objevoval antiku – řeckou a římskou kulturu – a odvracel se od náboženské víry k přírodním vědám a hledání lidského racionálního rozumu. Evropské křesťanství se začalo štěpit a vracet se k Písmu svatému a prvopočátkům a na druhé straně hledalo nové alternativy jak se oprostít

od světského života, ale i hlásat křesťanské evangelium v rámci kolonizace okolního světa.

Přírodní vědy se emancipovaly od náboženské víry a světská moc od duchovní moci nebo k využívání duchovní moci pro mocenské účely. V evropském prostředí se projevoval rozkladný hodnotový proces, kdy ze západního křesťanství vyvěralo na jedné straně pojetí evangelia a evangelizace, odloučené od státní moci, a na druhé straně využívání náboženské víry na upevnění světské moci. Ve východní Evropě se stále více proměňovalo byzantské křesťanství v pravoslaví, kde splývala náboženská víra se státem, ale prosazoval se i islám, který vojenskou silou a územní expanzí propojil islám se státní mocí.

Česká koruna se stala územím nejdříve husitské reformace, která přinesla posílení stavovství vůči panovnické moci. Do neustálených náboženských a mocenských poměrů pak pronikla německá protestantská reformace, a to v období personálního unionismu, kdy katoličtí panovníci čelili vlnám německé protestantské reformace v říši, která se přelila do vzniklého středoevropského soustátí pod katolickými panovníky.

Rakouský Maxmilián zdědil po otci rakouské země a sňatkem získal Burgundsko a Nizozemsko a po otcově smrti se stal i německým králem. Říšská část Německa byla rozdrobena na velké množství malých, světských a duchovních států a státeků a o společných věcech rozhodoval říšský sněm; šlechtické rozpory řešil komorní říšský soud. V roce 1512 bylo říšské německé území rozděleno do deseti samosprávných krajů. Do Německé říše nepatřila Česká koruna a ani Švýcarsko, které se vymanilo ze svazku s německou říší. Syn Maxmiliána Filip Sličný sňatkem získal nárok na Španělské království a zanechal dva syny, Karla, který se později stal španělským králem (Karel I.) a mladšího Ferdinanda, který získal rakouské země. Český král Vladislav II. Jagellonský, který byl rovněž uherským králem, uzavřel nástupnickou smlouvu s Habsburky. Smlouva byla potvrzena svatbou mezi Ferdinandem a princeznou česko-uherskou Annou a Ludvíkem, synem Vladislava a Marie Rakouské (1515). Ludvík Jagellonský nastoupil po otcově smrti na český trůn. Karel I. (V.) vládl Kastilii, Aragonu, Neapolsku, Sicílii, Burgundsku, Nizozemsku a americkým osadám. Rakouské země postoupil bratrovi Ferdinandovi. Po smrti Ludvíka Jagellonského (v bitvě u Moháče) zdědili rakouské země vnuci Karel a Ferdinand. Karel byl korunován za německého císaře jako Karel V. Jeho období

charakterizoval vznik reformačního hnutí na německém říšském území, válečné a mocenské střety s Francií, když francouzský panovník František vytvořil proti španělské lize (s Benátkami, Milánem, Florencií, se Švýcarskem a s Anglií i spojenectví s Osmanskou říší). Španělsko rozšiřovalo svůj vliv v „Novém americkém světě“ a Portugalsko v Přední Indii a v Japonsku. Období Karla V. charakterizují i války s Francií (1521, 1527, 1536), v letech 1542–1547 výprava proti Tunisu, ale i zápas s německým reformačním hnutím. Zásadní význam celoevropského charakteru měla námořní bitva u Lepanta, ve které byla zastavena osmanská expanze ve Středozeří. Syn Karla V. Filip II. rozšířil španělské državy o Portugalsko (1580) a od Španělska odpadlo severní Nizozemsko (Holandsko) a španělské vojenské loďstvo bylo poraženo Anglií (1588). Velká evropská obchodní města se stala obchodními a finančními středisky. V Itálii stály v popředí renesančního a hospodářského ruchu Benátky jako námořní velmoc ve Středozemním moři. Střediskem obchodu ve středoevropském prostoru se stal říšský německý prostor, který však byl politicky rozvrácený, a kde vrcholila protestantská reformace. Ve východní Evropě byly největšími státy: říše polská, ruská a turecká.

Německý prostor Svaté říše římské se stal ohniskem protestantské reformace a katolické protireformace. Německý říšský prostor byl rozdělen na řadu kurfiřtů, kdy církevní představitelé byli zároveň zeměpány a německými knížaty. V prostředí přeplněném katolickým duchovenstvem a rozvojem městské a klášterní kultury nastala duchovní a náboženská krize umocněná sociální krizí venkovského obyvatelstva. Říšský německý prostor byl přelidněn a německá kolonizace směřovala východním směrem a drobné rytířstvo se nepodílelo na blahobytu vyšší šlechty a měst. Náboženská reformace Martina Luthera a její proticírkevní zaměření urychlilo i vznik selských bouří (1524–1525). Luteránství se však dále šířilo a úředně bylo zavedeno v kurfiřtství saském a ve vévodství hesenském. V Braniborsku byla řada církevních území proměněna ve světská.

Hluboké kořeny zapustilo luteránství ve skandinávských zemích, kde mělo spíše mocenský charakter při zabavování majetku katolické církve. Luteránství se též rozšířilo do slovanských zemí – do Polska, České koruny, ale i do uherských a rakouských zemí. Na říšském sněmu v Augšpurku (1530) byla schválena takzvaná Augšpurská konfese, kterou císař nepřijal. Následně se pět

protestantských knížat a jedenáct měst seskupilo ve Šmalkaldskou jednotu. Vzniklo i novokřtěnecké hnutí, které chtělo obnovit prvotní církve z dob apoštolských, a ovládlo Münster (1535), bylo však potlačeno. Jiné náboženské hnutí vzniklo ve Švýcarsku, jehož představitelem se stal Ulrich Zwingli, který začal svou reformační činnost v Curychu (1522). Hnutí bylo zaměřeno proti katolické církvi a vyznačovalo se ničením kostelů, obrazů a církevních předmětů a celkově vandalstvím. Jiný reformátor Jan Kalvín působil jako kazatel v Ženevě a důrazně odsoudil veškerý světský přepych. V letech 1541–1564 vznikla v Ženevě takzvaná konzistoř, která soudila přečiny proti mravům a víře. Konzistoř alespoň jednou do roka prováděla inspekci v každé rodině a věřící byli povinni přijímat „večeři Páně“. Kalvín se odtrhl od katolické církve a založil teologickou fakultu (1559). Zásadním pilířem jeho nového náboženství se stala bezpodmínečná „predestinace“. Podle této nauky jsou jednotliví lidé předurčení k zavržení nebo ke spáse bez ohledu na jejich dobré nebo špatné skutky. Bůh byl pokládán za původce všech našich dobrých i zlých skutků. Kalvinismus znovu rozšiřoval a obnovoval protikatolické tendence a nově oslovoval evropské obyvatelstvo.

Dosud katolická Evropa se na přelomu 15.–16. století dostala do složité náboženské a mocenské situace. V západní části se projevovalo protestantství v několika proudech, které se kriticky stavěly proti spojení církve se státní mocí, a kritizovalo majetkově a jiné neduhy. Ve východoevropské části se začalo prosazovat pravoslaví, které bylo v rozkolu s katolicismem, ale stavělo se i proti islámu a islámské říši, která ohrožovala celou jižní a jihovýchodní Evropu.

V tomto období na konci středověku a počátku novověku se do evropského popředí a evropské politiky dostává habsburská dynastie (na základě své sňatkové politiky). V Anglickém království se objevil duchovní rozpor a vznikla nová církev v čele s anglikánským králem Jindřichem VIII., když papež neuznal jeho druhé manželství a sesadil jej z anglického trůnu (1533) a výkonem spravedlnosti byli pověřeni František I. a Karel V., kteří místo sjednání nápravy se sami střetli v mocenském zápasu. Anglický král Jindřich VIII. prostřednictvím parlamentu přerušil styk s představiteli katolické církve a její dosavadní práva převedl na krále. V zemi začalo pronásledování katolíků a rušení klášterů. Jindřich VIII. dal za své vlády popravít dvě královny, dva arcibiskupy, asi pět set mnichů, dvanáct vévodů a hrabat, 164 šlechticů a řadu měšťanů a žen.